

УДК 347.725

А. В. Киричок

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

На основі аналізу норм чинного законодавства та правових позицій наукової спільноти досліджено форми захисту прав учасників господарських товариств. Зосереджено увагу на судовому захисті як на одній з юрисдикційних форм захисту. Розглянуто поняття способів захисту прав учасників господарських товариств і можливість застосування не передбачених законодавством способів, які можуть бути ефективними.

Ключові слова: юрисдикційна форма захисту, неюрисдикційна форма захисту, судовий захист, підсудність, способи захисту.

Постановка проблеми. Матеріальні та процесуальні норми, які регулюють способи, форми та порядок захисту суб'єктивного права, мають єдину мету – забезпечити повний, всебічний, швидкий захист суб'єктивного права – і становлять єдиний комплексний інститут правового захисту.

На сьогодні перед науковцями постають кілька не вирішених питань, що спрямовані на вдосконалення інституту захисту прав учасників господарських товариств: 1) структура поділу правомочності на захист за формами; 2) встановлення юрисдикційної підсудності вказаних спорів; 3) можливість застосування способів захисту прав, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними.

Стан дослідження. Проблемою захисту цивільних прав, у тому числі й учасників господарських товариств, займалися І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. М. Жорнокуй, Я. В. Пянова, О. Д. Осинівський, О. Р. Кібенко, В. І. Борисова та інші. Однак повною мірою окреслені питання не вирішені, що викликано різним трактуванням положень законодавства з боку наукової спільноти, у зв'язку з чим виникає потреба у детальнішому їх розгляді.

Метою статті є встановити поняття юрисдикційної форми захисту прав учасників господарських товариств і можливість застосування не передбачених законодавством способів захисту їх прав під час судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Це ж стосується й інтересів кожного з учасників цивільних відносин за умови, що такі інтереси не суперечать загальним засадам цивільного законодавства [1].

Стосовно поділу на форми захисту цивільних прав висловлювалася значна кількість підходів, що, на думку О. Є. Богданової, викликано застосуванням дослідниками різних критеріїв розмежування для здійснення класифікації форм захисту [2]. Так, О. О. Красавчиков вважає, що форми захисту слід розмежовувати з урахуванням специфіки об'єкта і характеру права, що захищається. При цьому вчений виділяє такі форми захисту, як: визнання права; відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, що його порушують; присудження до виконання в натурі; припинення або зміна правовідносин; стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, неустойки (штрафу та пені) [3, с. 95].

Отримала розвиток позиція про позовну форми захисту цивільних прав та інтересів. Головна ідея наведеної думки полягає в тому, що всі спірні правові вимоги, які підлягають розгляду з дотриманням процесуальної форми захисту права, називаються позовними, а правові вимоги, що підлягають розгляду без дотримання встановленої законом процесуальної форми захисту права (наприклад, під час захисту права в адміністративному порядку), в законодавстві та в теорії цілком справедливо не називаються позовними [4, с. 25].

О. П. Сергєєв та Ю. К. Толстий, розуміючи під формою захисту комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав й охоронюваних законом інтересів, виділяють дві основні його форми: юрисдикційну та неюрисдикційну. Межами юрисдикційної форми захисту охоплюється захист у судовому (загальному) та адміністративному (спеціальному) порядку. Самостійна діяльність громадянина чи організації із захисту цивільних прав без звернення до державних або інших компетентних органів кваліфікується як неюрисдикційна. Разом з тим правники висловлюються проти кваліфікації самозахисту як одного зі способів захисту цивільних прав. На їхню думку, самозахист цивільних прав – це форма, а не спосіб захисту [5, с. 268–269]. До цієї позиції близька точка зору Г. О. Свердлика та Е. А. Страунінг, які доводять існування трьох форм захисту: судової, адміністративної та самозахисту [6, с. 37].

Є. О. Крашенінников зазначає, що слід розрізняти право на захист (матеріальне право) та право на судовий захист (процесуальне право) [7, с. 80]. Таку думку також підтримує І. О. Дзера, називаючи право на суб'єктивний захист цивільним процесуальним правом вимагати захисту порушеного суб'єктивного матеріального права [8, с. 19].

І. В. Спасибо-Фатєєва внесла пропозицію розділити матеріально-правові способи захисту на припиняючи, відновлювальні та штрафні. Під першими пропонується розуміти те, що вони припиняють незаконні або неправомірні дії, через що відновлюється можливість для особи вільно реалізовувати своє право. Відновлювальні способи захисту демонструють прояв компенсаційної функції цивільного

права, направленої на відновлення положення, яке було до правопорушення. Штрафні способи захисту тягнуть за собою несприятливі наслідки для правопорушника в підвищеному обсязі [9, с. 71–72].

Отже, науковці по-різному класифікують форми захисту цивільних прав. Причиною цьому є обрання різних критеріїв поділу. Якщо за основу береться результат захисту цивільних прав, то виділяються такі способи захисту суб'єктивних прав: визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення права, та припинення дій, що його порушують. Якщо обирається критерій за процедурою звернення до державних органів, то способи захисту, здебільшого, поділяють на юрисдикційну та неюрисдикційну форми. Юрисдикційна форма поділяється на судовий порядок захисту та захист за допомогою інших державних органів, який ще називають адміністративним. Неюрисдикційна форма представлена самозахистом, захистом за допомогою нотаріуса та медіацією.

Вважаємо, що більш близьким критерієм поділу є поділ за формами захисту цивільних прав на юрисдикційну та неюрисдикційну, оскільки він надає можливість встановити процедуру захисту порушених прав, яка є найбільш ефективною та зрозумілою. Критерій поділу за результатом захисту не дає особі можливості встановити, до якого органу потрібно звертатися та які способи використовувати для захисту порушеного права.

Найпоширенішою формою юрисдикційного захисту прав учасників господарських товариств є судовий захист. Можна погодитися з О. В. Дзєрою та Н. С. Кузнецовою, які, розглядаючи способи захисту суб'єктивних прав, зазначили, що право на звернення за судовим захистом включає в себе не тільки подання до суду позовної заяви (чи скарги), а й можливість подати зустрічний позов або заперечення проти нього, брати участь у розгляді справи, користуватися процесуальними правами, вимагати винесення рішення та примусового виконання цього рішення. Кожен із цих елементів існує за наявності певних передумов, у певних часових межах і реалізується у певній специфічній формі [10, с. 235].

Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України [1] кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Особа, яка звертається до суду, може використовувати тільки ті способи захисту, які визначені законом, передусім ст. 16 ЦК України, або договором. У свою чергу І. В. Спасибо-Фатєєва підкреслила, що в ході судового захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) суд зобов'язаний встановити, по-перше, наявність в особи, яка звертається з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, з метою захисту якого поданий позов до господарського товариства, по-друге, наявність або відсутність факту їх порушення чи оспорування господарським товариством і, по-третє, спосіб порушення прав учасника [9, с. 410]. Таким чином, право на звернення з позовом до суду не є абсолютним

і підлягає певним обмеженням з боку як процесуального, так і матеріального законодавства. Причому якщо порушено процесуальну форму звернення, то суд в окремих випадках може повернути позовну заяву без розгляду, а якщо порушено норми матеріального права (обрано неправильний спосіб захисту права), то суд відмовить у задоволенні позовних вимог.

Хоча науковці і сперечаються з приводу того, до якої галузі права відносити корпоративне право, законодавець уже визначив, що спори стосовно корпоративних прав (прав учасників господарських товариств) входять до компетенції господарських судів України (п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України [11]). Однак, слід брати до уваги, що відповідно до ч. 3 постанови Пленуму Верховного суду України від 24.10.2008 № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» не підлягають розгляду в порядку господарського судочинства справи, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності інших суб'єктів господарювання, які не є господарськими товариствами (кооперативи, приватні, колективні підприємства тощо), якщо стороною у справі є фізична особа. При цьому норма п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України через свій імперативний характер не підлягає застосуванню за аналогією щодо спорів, пов'язаних з діяльністю інших суб'єктів господарювання. Не підлягає розширеному тлумаченню цей пункт також щодо справ, пов'язаних зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності господарського товариства, якщо однією зі сторін у справі не є учасник (засновник, акціонер) господарського товариства, у тому числі такий, що вибув. Зокрема, спори за участі спадкоємців учасників господарського товариства, які ще не стали його учасниками, не є підвідомчими (підсудними) господарським судам [12].

Окремим питанням судового захисту прав учасників господарських товариств є способи захисту. Зрозуміло, що у ст. 16 ЦК України визначені далеко не всі можливі способи захисту цивільних справ, особливо щодо захисту прав учасників господарських товариств. Більшість способів захисту корпоративних прав передбачені спеціальними нормами права, такими, як Господарський кодекс України, Закон України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» окремі спеціальні норми ЦК України тощо.

Подібний до ст. 16 ЦК України перелік способів захисту порушеного права передбачено ст. 20 ГК України [13], однак у ній в абз. 12 ч. 2 зазначено, що право може бути захищене іншими способами, передбаченими законодавством. Таким чином, у ст. 16 ЦК України існує можливість захисту прав способом, передбаченим договором між сторонами, а у ст. 20 ГК України такий спосіб відсутній, а мова йде лише про інші законодавчо визначені способи захисту. В цьому випадку виникає колізія, яка полягає в тому, що ЦК України дає можливість застосування способів захисту прав, передбачених договорами

між сторонами, а ГК України наполягає на застосуванні способів захисту прав, передбачених лише законодавством. Якщо проаналізувати норми цих статей, стає зрозуміло, що для захисту прав учасників господарських товариств не достатньо визначених десяти способів захисту. Сторонам правовідносин все частіше доводиться звертатися до спеціальних норм законодавства, які регулюють корпоративні правовідносини.

Слід підкреслити, що судова практика йде тим шляхом, коли позивач сам обирає спосіб захисту порушеного права, а суд встановлює можливість застосування цього способу та обґрунтованість порушення прав позивача. Найчастіше застосовуються лише ті способи, які прямо передбачені законодавством. У такому випадку суд рідко вдається до творчості та, наприклад, застосовує положення договорів або інші способи, які законодавством не передбачені, але можуть бути ефективними. У випадку вибору позивачем способу захисту права, не передбаченого законодавством, суд частіше за все відмовляє в задоволенні позовних вимог. Така практика, на наш погляд, не є сумнівною, оскільки суд, вбачаючи порушення прав позивача, відмовляє йому із суто формальних підстав, не роз'яснюючи до ухвалення рішення по суті можливості зміни предмета позовних вимог через невідповідність способу захисту порушеного права можливим способом, оскільки діє принцип неупередженості суду та рівності сторін.

Звертається увага, що суд завжди повинен займати активну позицію з визначення способу захисту цивільного права або інтересу. Навіть у ситуації, коли суд за результатом судового розгляду відмовляє в задоволенні позовних вимог з мотивів неприйнятності вибраного позивачем способу захисту, він повинен вказувати, за допомогою якого способу захисту може бути захищено порушене право. Такі підходи хоч і рідко, але спостерігаються у правозастосовній практиці [9, с. 77]. Однак існує інша думка стосовно можливості застосування способів захисту права, не передбачених законом. Так, А. Л. Зуєвич зазначає, що в 2004 році Верховний Суд України наполягав, що якщо заявлений предмет позову не відповідає встановленим законом або договором способам захисту прав, то суд повинен відмовити в позові (постанови ВСУ від 13.07.2004 у справі № 10/732, від 14.12.2004 у справі № 6/11). У подальшому, поступово стаючи на рейки інтеграції основоположних засад міжнародного права в національне законодавство, Верховний Суд України у постанові від 21.05.2012 (справа № 6-20цс11) зауважив, що законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень ст. 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом. Оскільки положення Основного Закону та Конвенції мають вищу юридичну силу (ст. 8, 9 Конституції України), а обмеження

матеріального права суперечать цим положенням, порушення цивільного права або цивільного інтересу підлягають судовому захисту і в спосіб, який не передбачений законом, зокрема ст. 16 ЦК України, але є ефективним [14].

Вважаємо, що така позиція є аргументованою, беручи до уваги ст. 55 Конституції України [15] та практику Європейського суду з прав людини, оскільки кожна особа має право захищати свої права будь-яким не забороненим способом за умови, що він буде ефективним. Однак до сих пір судова практика різниться і здебільшого суди відмовляють у задоволенні позовних вимог у випадку звернення до суду зі способом, який не передбачений законодавством.

Таким чином, можна зробити висновок, що судова система України зосереджена на виконанні формальностей та через це не звертає увагу на основну мету, яка покладена на неї ст. 128 Конституції України, а саме справляння правосуддя, причому під цим, передусім, розуміється принцип справедливості. Так, суди, вбачаючи порушення прав позивача, відмовляють йому суто з формальних підстав, посилаючись при цьому на неупередженість суду та принцип рівності сторін у справі, хоча практика міжнародного судочинства, перш за все, виходить з принципу справедливості.

Дослідивши поняття форм захисту та можливості застосування способів захисту прав учасників господарських товариств, не передбачених законодавством, під час судового захисту, можемо зробити такі **висновки**:

- 1) формами захисту прав учасників господарських товариств є юрисдикційна та неюрисдикційна;
- 2) спори щодо захисту прав учасників господарських товариств підсудні господарським судам України;
- 3) судовий захист прав учасників господарських товариств реалізується за допомогою способів, передбачених загальними та спеціальними нормами права, договором і способами, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними;
- 4) для вирішення неузгодженості ст. 20 ГК України зі ст. 16 ЦК України стосовно неможливості захисту прав у спосіб, визначений договором між сторонами, внести зміни до абз. 12 ч. 2 ст. 20 ГК України, додавши: «або договором»;
- 5) внести зміни до ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України, закріпивши можливість захисту цивільних прав способами, які не передбачені законодавством, але можуть бути ефективними.

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Богданова Е. Е. Формы и способы защиты гражданских прав и интересов [Електронний ресурс] / Е. Е. Богданова // Журнал российского права. – 2003. – № 6. – Режим доступу: http://www.juristlib.ru/book_3280.html. 3. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. Т. 1 / под ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – 544 с.

4. Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольский, С. А. Иванова. – Москва : Моск. гос. ун-т, 1979. – 160 с.
5. Гражданское право : учебник. Ч. 1 / под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. – М. : ТЕИС, 1996. – 552 с.
6. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие / Г. А. Сverdлык, Э. Л. Страунинг. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 208 с.
7. Крашенинников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту / Е. А. Крашенинников // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – 1979. – Вып. 4. – С. 73–82.
8. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / Ірина Олександрівна Дзера ; шеф-ред. В. С. Ковальський. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.
9. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / [И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.] ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков : Право, 2014. – 672 с.
10. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 736 с.
11. Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06 листоп. 1991 р. № 1798-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
12. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовт. 2008 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.
13. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
14. Зуєвич Л. Л. Іманентність ефективності, або як одна постанова ВС внесла сумбур у правозастосовну практику через неоднозначне розуміння її висновків / Л. Л. Зуєвич // Закон і Бізнес. – 2015. – № 32 (1226). – С. 16.
15. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Надійшла до редколегії 21.03.2016

Киричек А. В. Отдельные вопросы юрисдикционной формы защиты прав участников хозяйственных обществ

На основе анализа норм действующего законодательства и правовых позиций научного сообщества исследованы формы защиты прав участников хозяйственных обществ. Сосредоточено внимание на судебной защите как на одной из юрисдикционных форм защиты. Рассмотрено понятие способов защиты прав участников хозяйственных обществ и возможность применения не предусмотренных законодательством способов, но которые могут быть эффективными.

Ключевые слова: юрисдикционная форма защиты, неюрисдикционная форма защиты, судебная защита, подсудность, способы защиты.

Kyrychok A. V. Some issues of jurisdictional form of protecting the rights of business entities' members

Based on the analysis of the current legislation and legal views of the scientific community the author has researched the forms of protection of the rights of

business entities' members. Special attention is focused on judicial protection as one of jurisdictional forms of protection.

It is noted that for more effective implementation of the protection of civil rights there is a system (mechanism) of protection, which is the division of powers for protection according to forms and methods. There are several different opinions of scholars concerning the classification of the forms of protection, but the most common is the division into jurisdictional and non-jurisdictional forms. Jurisdictional method is divided into judicial order of protection and protection with the assistance of other state agencies, which is also called administrative. Non-jurisdictional form is presented by self-defense, protection via a notary and mediation.

The most common form of jurisdictional protection of the rights of business entities' members is judicial protection. It is implemented by the assistance of protection means of general rights under the Art. 16 of the Civil Code of Ukraine and the Art. 20 of the Commercial Code of Ukraine and special rights prescribed by other law norms. Besides, controversial is still the issue on the possibility of using the ways of protection of the rights that are not regulated by the law, but that may be effective.

Particular attention is paid to differentiation of the protection of the rights of business entities' members into forms of jurisdictional protection and judicial protection by methods not provided by the law. Some views of the scientific community regarding these issues have been considered.

In order to harmonize the legislation regulating legal relations of the protection of the rights of business entities' members the author has suggested to amend the Art. 16 of the Civil Code of Ukraine and the Art. 20 of the Commercial Code of Ukraine, securing the possibility to protect civil rights by other means, which are not prescribed by the law, but may be effective.

Keywords: jurisdictional form of protection, non-jurisdictional form of protection, judicial protection, jurisdiction, means of protection.

